

"הקהה את-שניו" – בפענה לרשע בהגדה של פסח

הבהרת פשר הבטוי ומקורות – הרב ד"ר צבי א' יהודה

הגדה של פסח

רשע מה הוא אומר: 'מה העבדה הזאת לכם?' – לכם ולא לו. ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל, כפר בעקר. ואף אתה הקהה את שניו, ואמר לו, 'בעבור זה, עשה יי לי, בצאתי ממצרים' – לי ולא לו. אלו הייה שם, לא הייה נגאל.

נוסח ההגדה שלנו מקורו במדרש ארבעת הבנים במכילתא דרבי ישמעאל (מסכתא דפסחא פרשה יח):

רשע מה הוא אומר? (שמות יב:כו), "והיה כי יאמרו אליכם בניכם: מה העבדה הזאת לכם" – לכם, ולא לו. ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל, וכפר בעקר, אף אתה הקהה את-שניו ואמר לו (שמות יג:ח), "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר: בעבור זה עשה יי לי בצאתי ממצרים" – לי ולא לך, אלו היית שם, לא היית נגאל.

בנוסח הברייתא של רבי חייא שבתלמוד ירושלמי, פסחים פרק י הלכה ד ודף לו טור א, אין המשפט "אף אתה הקהה את-שניו":

בן רשע מהו אומר? "מה העבדה הזאת לכם?", מה הטרח הזה שאתם מטריחין עלינו, בכל שנה ושנה? מבין שהוציא את עצמו מן הכלל, אף אתה אמר לו, בעבור זה עשה יי לי, לי עשה, לאותו האיש לא עשה, אלו הייה אותו האיש במצרים, לא הייה ראוי להגאל משם לעולם.

רמב"ן בראשית מט

שבר אותם, או תחלישם בדבריך, כי הבוסר מחליש ואינו משבר, אלא שהחלישות והשבירה ענין שוה, והקהיה תכלול את שניהם:

שמות יב:כו והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבדה הזאת לכם:

שמות יג:ח והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה יקוק לי בצאתי ממצרים:

ספר חסידים (מרגליות) סימן עב

והסר כעס מלבך והעבר רע מבשרך (קהלת י"א י) וזו היא המדה טובה ומעולה שבכל המדות כאשר תשמע איש או אשה מדבר עליך או כנגדך דבר שלא כהוגן הנח אצבעותיך באזניך כי כן אמרו חכמים מפני מה אצבעות של אדם משופות כיתדות שאם ישמע אדם דבר שאין הגון יניח את אצבעו באזנו או תכוף אלי לתוכה ואל תשמע כלל. וכ"ש אם תשמע (אשה או) איש אחד מדבר על חבירו או אשה מדברת על חברתה שאין לו להשיב כלל כי מה לו ולצרה זו אלא סתום אזניך אל תשמע מחרפים זה את זה וטוב לך למשול ברוחך ותתאפק ושים לפיך מחסום בלי לחרף קרובך ואפי' ידבר על אביך או על אמך דבר שאינו הגון לא תשוב שלא כהוגן אלא אף אתה הקהה את שניו ואמור לו אין אתה אומר אמת ולא תשיב עוד דבר לא גדול ולא קטן.

The wicked son asks: "What does this service mean to you?" By the words "to you" he implies that this service is only for you--not for himself. By excluding himself from the community, he denies God. So tell him bluntly: "This is done on account of what the Lord did for me when I came out of Egypt." For me, not for him; had he been there, he would not have been redeemed.

"גמל נפשו איש חסד" (משלי י"א י"ז).

לעומת ההתגלות האלוהית בסיני של "אנוכי ה' אלוהיך" עומדת ההצהרה האנושית של ה"אני" של כל יחיד שנברא בצלם אלוהים. זהו ה"אני" של הלל הזקן שהדגיש והחדיר במסורת ישראל את שגב תחושת האינדבידואליות של היחיד ואת חובתו של האדם בעולמו כלפי עצמו. מפורסמת אמרתו של הלל (אבות א' י"ד) "אם אין אני לי, מי לי?" שאלה ריטורית זו מחשלת את רגש האחריות של היחיד לא רק בתחום קיום המצוות הפולחניות ("אם אין אני מקיימן, מי יקיימן בשבילי?") אלא גם בתחום סיפוק צרכיו החומריים של האדם, קיום גופו בבריאות נאותה באכילה ורחיצה. אם אין אני חרד לשלומי, אם אין אני ער לצרכי עצמי, אם אין אני זריז בסיפוק צרכי (הרוחניים והגשמיים) -- מי יעשה זאת בשבילי? תחושה דתית ייחודית זו ביהדות, הדורשת מכל יחיד לכבד ולהוקיר עצמו (כנברא בצלם אלהים) ולהיות טוב לעצמו (בתור מעשה חסידות), מעוגנת בפסוק (משלי י"א י"ז): "גמל נפשו איש חסד". חז"ל (בבלי תענית י"א ב"ן) כך פירשו פסוק זה במלוא בהירותו: כל העושה טובה לעצמו וכן המונע רעה מעצמו ("נפשו" במובן עצמו), הוא בעצם "חסיד" ("איש חסד"); וכן המשכו של הכתוב, "ועקר שארו אכזרי", הגורם רעה לגופו (שארו במובן בשרו) הוא בעצם איש אכזר ("אכזרי").

לשם הדגמת פירושו הפנימי-האמיתי של הכתוב, שהגומל חסד לעצמו (ולא רק לזולתו) הוא במלא משמעות המושג "איש חסד" מובאים במדרש (ויקרא רבה פרשה ל"ד פסקה ג') מובאים שני סיפורים (או, סיפור אחד בשתי גירסות) על הלל הזקן. (והרי הם) ביטויים בארמית תרגמתי לעברית):

[א] "גמל נפשו איש חסד" -- זה הלל הזקן, שבשעה שהיה נפטר מתלמידיו היה מהלך והולך עמם. אמרו לו תלמידיו, רבנו, להיכן אתה הולך? אמר להם, לעשות מצוה. אמרו לו, וכי מהי מצוה זו? אמר להם, לרחוץ בבית המרחץ. אמרו לו, וכי זו מצוה היא? אמר להם, כן! [מצוה היא זו, ובקל וחומר נלמד זאת], מה אם איקונין של מלכים שמעמידים אותם בבתי תיאטריות ובבתי קירקסאות, מי שנתמנה עליהם הוא מורקם ושוטפם, והן מעלים לו מזונות, ולא עוד, אלא שהוא מתגדל עם גדולי מלכות, אני שנבראתי בצלם ובדמות -- ככתוב (בראשית ט' ו'), "כי בצלם אלהים עשה את האדם" -- על אחת כמה וכמה!

[ב] "גמל נפשו איש חסד" זה הלל הזקן, שבשעה שהיה נפטר מתלמידיו היה מהלך והולך עמם. אמרו לו תלמידיו: רבנו, להיכן אתה הולך? אמר להם, לגמול

חסד עם אורחת זו שבתוך ביתי. אמרו לו, כל יום יש לך אורחת? אמר להם, וכי אותה נפש עלובה (רעבה), האם אין היא "אורחת" בתוך הגוף? היום היא כאן, למחר איננה!

הלל הזקן, ברצונו בבית המרחץ למרוק ולעדן גופו, ובאוכלו ארוחתו לסעוד רעבונו, חש בנפשו שהוא מקיים מצוה. הלל הזקן, ביודעו שהוא יצור שנברא בצלם אלהים, ובתחושתו שנפשו הרעבה והעלובה אינה אלא אורחת בגופו, הרגיש שבספקו צרכי עצמו -- בשומרו על נקיונו ובריאותו -- הוא במלוא משמעות המושג איש חסד, הוא מקיים מצות גמילות חסדים.

באורח דומה שנוייה השקפה זו בברייתא בבבלי (סוכה נ"ג א'): "אמרו עליו על הלל הזקן, כשהיה שמח בשמחת בית השואבה, אמר כן: 'אם אני כאן, הכל כאן, ואם איני כאן, מי כאן?'" באמירה אסרטיבית זו יש משום הד למאמרו הידוע באבות, "אם אין אני לי מי לי". אולם במבט נחפו, אמרתו זו בשמחת בית השואבה נראית בוטה יותר. האמנם הולמת היא את הלל הזקן שהיה ידוע בתור עניו וצנוע? אכן רש"י מפקיע דברי הלל הזקן בשמחת בית השואבה מידי פשוטם, ומזהה את ה"אני" של הלל עם ה"אנוכי" של סיני. וכך פירש רש"י: "אם אני כאן הכל כאן" -- דורש היה לרבים שלא יחטאו, בשמו של הקדוש ברוך הוא, 'אם אני כאן, הכל כאן' -- כל זמן שאני [הקב"ה] חפץ בבית הזה, ושכינתי שרויה בו, יהא כבודו [של הבית] קיים ויבאו הכל כאן, ואם תחטאו ואסלק שכינתי, מי יבא כאן?!" יפה הוא הפירוש אולם כבר בעלי התוספות (ואחריהם המהרש"א ואחרים) השיגו על רש"י והבינו את דברי הלל כפשוטם. ה"אני" של הלל מייצג את כל אחד ואחד מבני העם הבאים לבית המקדש לשמוח. הלל הזקן דורש היה לרבים שלא יחטאו בהתעלמות מערך עצמם, אלא יוקירו את עצמם כברואי בצלם. הלל שר ועורר אחרים לשיר עמו בלשון זו, 'אם אני כאן הכל כאן'. אין כאן בשום פנים יהירות, אלא הדגשת המימד של חובת האדם כלפי עצמו.

'קקה' בעברית מקראית ורבנית

במקרא: אבות אכלו בסר ושני בנים תקהינה.

בספרות רבנית: הקקה את שני

הקקה את שני – [בהשאלה] ביש אותו על ידי תשובה כהלכה, השיב לו בדברים בוטים: "רשע מה הוא אומר... אף אתה הקקה את שני" (מכילתא בוא כב; הגדה של פסח). "בני, שמחת את לבי (בטהרתך) והקחית את שני (שגלית את אהבתך לבנך יותר מאהבתך לי)" (סוטה מט.).

בבלי סוטה מט:א

רב הונא אשפח תמרתא דהנוניתא. פרכה בסודריה, אתא רבה בריה, אמר ליה, קא מורחנא מינדך ריחא דהנוניתא. אמר ליה, בני, טהרה יש בך – יהבה ניהליה. אדהכי אתא אבא בריה, שקלה – יהבה ניהליה, אמר לו, בני, שמחת את לבי, והקחית את שני. הינו דאמרי אינשי, רחמי דאבא אבני, ורחמי דבני – אבני דהווי ליה. רב אחא בר יעקב, איטפיל ביה [ב]פר יעקב בר ברתיה. פי גדל, אמר ליה, אשקיין מיא. אמר ליה, לאו פרך אנא. [אטו פרך אנא?] בר ברתך אנא. והיינו דאמרי אינשי, רבי רבי, בר ברתך אנא.

רש"י: דחינוניתא – שמינה ויש בה ריח טוב ומין תמרים הוא לעצמן. טהרה יש בך – לפיכך מריחה לך ולא בטל הריח מאצלך. אתא בריה – דרבה בר רב הונא. א"ל – רב הונא לבריה. שמחת את לבי – בטהרתך. והקחית את שני – שהראיתני שאהבתך על בנך יותר מעלי שנטלת ממני ונתת לו. רחמי – אהבה. איטפל ביה – גידלו בביתו. רבי רבי – גדל גדל אותי ואע"פ כן איני בנך. בר ברתך אנא – ואין עלי לכבודך כבן.

ירמיהו לא

כו הנה ימים באים נאסיהוה וזרעתי את בית ישראל ואת בית יהודה זרע אדם וזרע בהמה: כז והיה כאשר שקדתי עליהם לנתוש ולנתוץ ולהרס ולהאביד ולהרע כן אשקד עליהם לבנות ולנטוע נאסיהוה: כח בימים ההם לא יאמרו עוד אבות אכלו בסר ושני בנים תקהינה: כט כי אסאיש בעונו ימות כל האדם האכל הבסר תקהינה שניו:

יחזקאל יח

א ויהי דבר יהוה אלי לאמר: ב מה לכם אתם משלים את המשל הזה על-אדמת ישראל לאמר אבות יאכלו בסר ושני הבנים תקהינה: ג חיי-אני נאם אדני יהוה אסיהוה לכם עוד משל המשל הזה בישראל: ד הן כל-הנפשות לי הנה כנפש האב וכנפש הבן ליהנה הנפש החטאת היא תמות:

קהלת י

ט מסייע אבנים יעצב בהם בוקע עצים יסכן בם: י אס-קקה הפרזל והוא לא-פנים קלקל וחילים יגבר ויתרון הכשיר חכמה: